

Emewiler döwrüniň soňky ýyllaryna çenli araplaryň türkmenler bilen gatnaşygy

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Emewiler döwrüniň soňky ýyllaryna çenli araplaryň türkmenler bilen gatnaşygy EMEVÎLER DÖNEMİ SONUNA KADAR MÜSLÜMAN ARAPLARIN TÜRKMENLERLE İLK MÜNASEBETLERİ

Araplarla Türkmenlerin coğrafî açıdan komşu olmamaları nedeniyle İslam öncesi dönemde doğrudan bir ilişkilerinden bahsedilmez. Ancak bu durum onların birbirlerini tanımadıkları anlamına da gelmez. Kaynaklarımıza göre Araplarla Türkler cahiliyye döneminde Sasanî İmparatorluğu aracılığı ile dolaylı bir ilişki içinde idiler.[1] Özellikle Sasanî ordularında bazen görev alan Araplarla, hem orduda hem de Sasanîlerin iç siyasetinde önemli roller üstlenen Türkmenlerin birbirlerini tanımaları mümkün hale gelmiş[2] ipek yolu sayesinde gerçekleştirilen ticarî seferler de bu ilişkileri pekiştirmiştir.[3] Bu ilişkilerin varlığı Cahiliyye dönemi şairlerinden Nabiğa ez-Zübyanî, Hassan b. Hanzala, Evs b. Hacer, A'sa b. Ekber ve Şammah b. Zirah'ın ve Hz. Peygamberin amcası Ebu Talib'in şiirlerinde Türklerin askerî kabiliyet ve kahramanlıklarından bahsedilmesinden de anlaşılabilir.[4]

Miladî V. asrın sonlarına doğru batıya yönelen Türkler, Sasanîlerle temasa geçmişler ve onların ordularında iç ve dış siyaset konusunda etkili olmaya başlamışlardır. Hatta Sasanî Hükümdarı Kavad'ın (488 – 541) Eftalit (Akhun) Türklerinin desteği sayesinde iktidarı ele geçirdiği, oğlu Nuşirevan'ın da Göktürklerle iyi münasebet ve dostluk kurmak için Göktürk hakanının kızı ile evlendiği belirtilir. Bu evlilikten IV. Hürmüz'ün doğduğu (578 – 596) ve IV. Hürmüz'ün şekil ve karakter olarak İranlılara benzemediği için "Türk oğlu" diye lakaplandırıldığı kaynaklarımızda zikredilen hususlar

arasındadır.[5]

Cahiliyye döneminde Ebu Süfyân'ın Hicaz'dan zeytinyağı ve benzeri ticarî malları alıp Horasan'a kadar gittiği ve oradan da Araplara lazım olan ticarî malları getirdiği bilinmektedir.[6] Başlangıçta Çin ipeklerini Batıya ihraç etmek için kullanılan İpek Yolu Arapların da dahil olduğu İran, Bizans, Hind, Rum, Avrupa ve Rusların ürettikleri malların dünya pazarına taşındığı bir yol olmuştur. Arap atlarının da İpek Yolu vasıtasıyla diğer milletlerin yanı sıra ata binmeyi seven Türklere de pazarlandığını düşünmek pek abartılı sayılmaz.[7]

Yine Nuşirevan'ın miladî 570'de Yemen'e yaptığı sefer esnasında Sasanî ordusunda çok miktarda Türkmen askerinin bulunduğu belirtilir. IV. Hürmüz'ün başkomutanı Behram Çupin'in 588'de Horasan'da Göktürk Hakanı Baga Hakan ile yaptığı savaşta ise Sasanî tarafında Arap askerlerinin bulunduğu belirtilmekle birlikte[8] sonraki dönemlerde bol miktarda Türkmen askerinin bulunduğu zikredilir ki, bu miktar Behram Çupin'in birlikleri arasında Göktürklerden üç büyük komutanın ve 6000 askerinin bulunduğu şeklindedir.[9]

Burada belirtmemiz gereken bir bilgi de, Hüsrev Perviz'in (590-628) kendi komutanı Behram Çupin'le 596'da yaptığı savaşta Araplar Hüsrev Perviz Türkler ise Behram Çupin'le birlikte olmuşlardır.[10]

İslam öncesi dönemde Türk-Arap münasebetlerinin gerek askerî açıdan gerekse ticarî açıdan dolaylı bir şekilde geliştiğini belirttikten sonra direkt münasebetlerin İslamî dönemde nasıl bir çizgi izlediğine bakmak gerekir.

İslamiyetin sadece Araplara has bir din olmadığını bütün insanlığa hitap ettiğini, bu dinin diğer toplumlara tanıtılması ve onlar arasında yayılması için ilk ciddî teşebbüslerin Hz. Muhammed tarafından gerçekleştirildiğini gerek göçler gerekse davet mektuplarından anlamaktayız. Ancak coğrafî mesafe nedeniyle ilk dönemde Türkler bu teşebbüslerin dışında kalmıştır.

Kaynaklarımızda Arapların Türklerle olan ilişkileri ve Türkler hakkında, Hz. Muhammed'e atfedilen bazı haberler de mevcuttur.

Bu haberlerin bir kısmı Türklerle iyi geçinmeyi ve onlarla mücadele etmemeyi tavsiye etmektedir. Bir kısmı da Türklerle Araplar arasında birçok mücadelenin olacağı ve Türklerin, hakimiyeti Araplardan alacağı ile ilgilidir.[11]

Bu bilgilere Müslümanların büyük önem verdiği hadis külliyatlarında rastlamak mümkündür. Ancak bu haberler şeklî açıdan doğru görünmesine rağmen içerik açısından şüphelidir. Çünkü Hz. Peygamber zamanında bu metinlere konu olan hususları iki toplum arasındaki ilişkileri olumlu veya olumsuz şekilde etkileyecek herhangi bir durum sözkonusu olmamıştır.[12] Bununla birlikte Türklerin içinde bulunduğu Bizans ordularının veya Göktürklerin Sasanî ordularını bozguna uğratması[13] o dönem Araplarının Türkler hakkında mübalağlı fikirler ileri sürmelerine sebep olmuş olabilir.[14]

Bazı kaynaklarda da öyle rivayetler var ki, bu rivayetlere göre Hz. Muhammed ve Müslüman Arapların Türkler hakkında bilgi sahibi oldukları, en azından Hz. Muhammed'in Hendek savaşı sırasında bir Türk çadırında oturduğu[15] başka bir rivayette de kadir gecesi bir Türk çadırında itikafa çekildiği[16] belirtilmektedir. Mevcut olan bu bilgilerden Hz. Muhammed'in ve Müslüman Arapların Türklerle ilgili bir fikre sahip oldukları sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan tarihçi W.Eberhard, İslamiyetin daha Hz. Muhammed'in vefatından önce Türkistandan Çin'e kadar olan bazı ülkelerde hatta Tayol-Zung'un iktidarı döneminde (627-649) İslam'ın Çin'de ilk defa yayılmaya başladığını belirtmektedir.[17]

Müslüman Araplarla Türklerin doğrudan münasebetleri ilk İslam fetihlerinin başladığı süreçte gerçekleşmiştir. Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte ortaya çıkan iç karışıklıklar ve ridde olayları devlet başkanı seçilen Hz. Ebu Bekir tarafından kontrol altına alındıktan sonra gözler dış dünyaya çevrilmişti. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in de ideali olan, ikinci ve üçüncü halifeler Ömer ve Osman döneminin ilk altı yılını içeren bu kısa süreçte, belki de dünya tarihinin en hızlı ve en kapsamlı fetihleri başlıyordu.

Hız. Ömer döneminde (634-644) zamanın iki süper gücünden biri

olan Bizans kısmen, Sasanî İmparatorluğu ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. İslam orduları Nihavend savaşı ile 642 yılında İran'ı tamamen ele geçirmişlerdir. Bu zaferi müteakip Ceyhun nehrini geçen İslam orduları komutanı Ahmef b. Kays, hiç beklemedikleri bir mukavemetle yani Türklerle karşı karşıya gelmişlerdir, Maveravünnehir bölgesindeki bu çetin direniş veya halife Hz. Ömer'in içinden geçilen süreçte yeni bir cephe istemeyişi İslam ordularını Belh'e çekilmeye mecbur etti. Diğer taraftan Nihavend savaşında İran ordularına komuta eden III. Yezdicerd'in son bir direniş için Türklerden yardım istemesi ve Türklerin de hızla gelişen İslam ordularının akınlarının Türk illeri için tehlike arzettiği kanaatine varmaları neticesinde III. Yezdicerd ve İranlılarla ittifak yaparak Müslüman Araplara karşı bir cephe oluşturdular. Ceyhun nehrini aşarak batı istikametinde Belh'e doğru harekete geçen ve Fergana Türkleri ile Soğdlardan oluşan Türk ordusu Müslümanlarla Belh civarında karşılaştılar. Miladi 644 yıllarında gerçekleşen bu karşılaşmada gerek İslam ordusu komutanı Ahnef b. Kays'ın savaşmak istemeyip ordusunu müdafaa düzeninde tutması gerekse Türk illerinde Çin tehlikesi başgöstermesi nedeniyle iki ordu arasında bir savaş meydana gelmedi. Fakat böylece Müslüman Araplar ile Türkler arasında doğrudan ilişkiler başlamış oldu.[18]

Ceyhun nehrine kadar olan bölgede Ahnef b. Kays, Herat, Nişapur, Serahs, Belh ve Toharistan'ın fethedilmesiyle birlikte bütün Horasan Müslümanların eline geçmiştir.[19]

Müslüman Arapların bu kadar kısa zamanda ve hızlı bir şekilde Sasanî İmparatorluğu'nu yıkıp, Horasan'a yerleşmeleri ve Ceyhun nehrinin öte yakasını zorlamaları aynı zamanda Orta Asya'daki istikrarsız durumu yansıtmaktaydı. Bilindiği üzere Müslüman Arapların 642 yılında Horasan'a dayandıklarında Doğu Göktürk Hakanlığı, Çin'in Tang İmparatorluğu tarafından henüz yeni yıkılmıştır. Ceyhun ve Sint ırmakları boylarına kadar yayılan Batı Göktürk Hakanlığı ise Tekinlerin çıkarttıkları kargaşa ve istikrarsızlık yüzünden bir çalkantı içindeydi. Bu bölgede asli unsurlarını Türklerin oluşturduğu pek çok şehir devletleri ve küçük beylikler ortaya çıkmıştır.

Hız. Ömer döneminde gerçekleştirilen bu fetihler onun vefatından sonra işbaşına geçen Hız. Osman döneminde de devam etmiştir. Özellikle Basra valisi Abdullah b. Amir komutasında gerçekleştirilen bu fetih hareketleri[20] bazen sert direnişlerle karşılaşsa da çoğunlukla başarılı sonuçlar alınmıştır.[21]

Hız. Osman döneminin ikinci altı yıllık diliminde ülke içinde meydana gelen kargaşa ve ihtilaflar, ardından Hız. Osman'ın isyancılar tarafından öldürölmesi Orta Asya'daki fetihleri de etkilemiş hatta Toharistan Hanı (Yabgusu) bu durumdan istifade ederek fethedilen topraklarının büyük kısmını geri almıştı. Aynı zamanda Horasan, Müslüman Araplardan arındırıldı. Bu arada Toharistan Hanı, daha önce kendisine sığınmış olan III. Yezdricer'd'in oğlu Fîruz'u Horasan hakimi ya da İran Şahı ilan etti.[22]

Orta Asya'daki bu istikrarsız durum Hız. Ali döneminde de (656-660) devam etmiştir. Çünkü bu dönemde ülke içi ihtilaflar, iç savaşlar ve iktidar mücadeleleri nedeniyle İslam coğrafyasına antlaşmalar yoluyla bağlanan bölgeler antlaşmalarını tek taraflı olarak ihlal ediyorlardı. Ancak İslam toplumundaki iktidar mücadelesi Muaviye b. Ebî Sûfyan lehinde neticelenmesinden sonra Orta Asya yeniden Müslümanların gündemine girdi. Planlı ve kalıcı hareketler ancak bu dönemde gerçekleştirildi. 45/665 yılında Irak valiliğine atanan Ziyad b. Ebîhi, Horasan ve Toharistan bölgelerine yapılan seferlere yeni ve ciddî bir boyut kazandırmıştır. Özellikle İslam toplumunun iç karışıklık döneminde, mesafenin uzaklığı, takviye birliklerinin gönderilememesi ve Türklerin karşı saldırıları neticesinde bu bölgeler terkedilmek ve boşaltılmak durumunda kaldığından Vali Ziyad, bu durumu görerek, devlet başkanı Muaviye'nin de onayı ile Merv şehrini askerî bir karargâh haline getirir. Böylece alınan tedbirler sonucu Horasan ve Toharistan'ın önemli bir kısmı yeniden Müslümanların eline geçti. Dolayısıyla İslam ordularının Maveraünnehir'e daha rahat ve kolay bir şekilde geçmeleri de sağlanmış oldu. Ziyad ayrıca Basra ve Kufe'deki farklı kabilelerden 50.000 kadar Arap

muhaciri Horasan'da iskana tabi tuttu.[23]

45/665 yılında Ziyad tarafından Horasan valiliğine atanan Hakem b. Amir el-Gıfarî, Sicistan'a akınlar düzenleyerek daha önce Toharistan Hanı tarafından Horasan'da İran Şah'ı ilan edilen Firuz'u Çine sığınmaya mecbur etti.[24] Böylece Sasanilerin son temsilcisi olan Firuz'un direnişi de kırılmış oldu.

Emevîler döneminde Müslüman Araplar özellikle Muaviye b. Ebî Süfyan zamanında (H. 41-60/661-680) Ceyhun nehrine kadar ilerlemişler ve Buhara'nın kapılarına kadar dayanmışlardı. 53/673 yılında Horasan valiliğine atanan Ziyad'ın oğlu Ubeydullah Buhara'yı almak için 24.000 kişilik ordusuyla sefere çıktı. Beykend, Nesef ve Ramisin bölgelerini fetheden Ubeydullah, Buhara şehir merkezini mancınıkların desteğinde kuşattı. O sırada Buhara hakimi henüz vefat etmiş; yerine hanımı Kabac Hatun bakmaktaydı. Kabac Hatun zaman kazanmak ve diğer Türklerden yardım alabilmek için Ubeydullah'ı oyalamaya çalıştı. Bunu farkedен Ubeydullah şehrin tahrip edilmesini ve ağaçların kesilmesini emretti. Antlaşma yapmaktan başka çaresi kalmayan Kabac Hatun, yılda bir milyon dirhem, bir miktar mal ve sıradan olmayan ok ve yay kullanmasını iyi bilen 2000 asker vermeye razı oldu. Ubeydullah bu askerlerin hepsine maaş bağlayarak onları Basra'da iskan etti.[25]

56/676 yılında Ubeydullah'ın Basra valiliğine getirilmesinden sonra yerine Hz.Osman'ın oğlu Said tayin edildi. Said vali olur olmaz, Buhara ve Semerkant üzerine bir sefer düzenledi. Bu bölgede hakimiyet antlaşmalar yoluyla olduğu için kalıcı bir egemenlik sağlanamıyordu. Said'in ordusunda Kusem b. Abdulmuttalib ve Abdulmelik b. Umeyr el-Kureyşî gibi önemli şahsiyetler de bulunuyordu. Said, Buhara hakimi Kabac Hatun'la 300.000 dirhem vergi ile yeniden antlaşma tazeledi, Ancak Kiş, Nesef ve Soğdlu Türklerden oluşturulan 120.000 kişilik bir ordu Buhara'ya yardım için gelince Kabac Hatun Said'le yaptığı antlaşmaya pişman oldu. Fakat oluşturulan müttefik ordu Said'le savaşmaktan imtina edince Kabac Hatun, Said'e eski antlaşmaya oranla daha fazla vergi ve tavizler vermeye mecbur kaldı. İlave olarak Semerkant'a yapacağı sefer için Buhara'dan

geçerken orduyu güvence altına almak gayesiyle Kabac Hatun'dan önemli kişilerden oluşan bir rehine grubu istedi. Yirmisi hanedan çocuklarından, diğerleri üst düzey yönetici ve dihkanelardan oluşan 80 kişiyi Said'e teslim etti. Bir miktar asker ve Said'in ordusuna klavuzluk yapacak kimseler de bu antlaşmanın şartlarındandı. Said, Semerkant ve Tirmiz şehirleriyle birkaç gün savaştıktan sonra antlaşmalar yaptı, 30.000 civarında esir ve pek çok ganimet elde etti. Said, Buhara'dan geçerken ordusunun güvencesi için aldığı rehineleri, kaç defa geri istenmesine rağmen, iade etmedi ve onları Medine'ye kadar götürdü. Ancak Said'in bu asilzadeleri Medine'deki çiftliğinde çalıştırmaya başlaması, hem Said'in hem de kendilerinin hazin sonu oldu. Said'in evine baskın düzenleyen bu asilzadeler Said'i öldürdüler, kendileri de teslim olmadıkları için çöllerde açlık ve susuzluktan telef oldular.[26]

Maveraünnehir ötesine sefer düzenleyenlerden birisi de Yezid b. Muaviye tarafından 61/681 tarihinde Horasan ve Sicistan'a vali tayin edilen Selm b. Ziyad'dır.[27] Daha önceki Horasan valileri Buhara ve çevresine yazları sefer düzenliyor, kışları ise askerî karargah durumundaki Merv'e çekiliyorlardı. Yerel hükümdarlar bu fırsatı değerlendirmeye kalkıştılar ve 61/680 yılında aralarındaki çatışmalara son vererek Müslüman Araplara karşı bir ittifak oluşturdular. Bu ittifakın önderliğini Buhara hükümdarı Kabac Hatun'la Soğd Hükümdarı Tarhun yapıyordu. Hatta kaynaklarımıza göre bu ikili Müslümanlara karşı güçlerini birleştirmek için evlilik kararı almış, ülkelerini birleştirmeye bile çalışmışlardı. Ama onların gücü Selm b. Ziyad komutasındaki Müslüman Araplara yetmedi ve barış antlaşması imzalamak durumunda kaldılar.[28]

Orta Asya'da Müslüman Arapların egemenliklerinin zedelendiği anlar hep iç karışıklıklar ve iktidar mücadelelerinin yapıldığı zamanlarda olmuştur. 64/683 tarihinde Yezid b. Muaviye'nin ölmesiyle yerine geçecek kişinin iktidarı ele alması gecikince İslam coğrafyasının büyük kesiminde otorite zaafiyeti ortaya çıktı. Orta Asyada da Selm b. Ziyad'ın otoritesi zayıfladı, kabileler kendi başlarına buyruk hale

geldiler. Abdullah b. Zübeyr'in iktidara gelmesi ve Kuzey Araplarının desteğini arkasına alması Horasan bölgesinin geçici de olsa Emevîlerin elinden çıkmasına neden oldu. Dolayısıyla Horasan, Abdullah b. Zübeyr'in egemenliğine girerken valiliğine de Kays kabilesi lideri Abdullah b. Hazim tayin edildi.[29]

Abdullah b. Hazim, 65 yılından itibaren öldürüldüğü yıl olan 72/691 yılına kadar Emevîleri tanımadı ve Buhara bölgesinde kaldı.[30] Abdullah b. Hazim'den sonra Abdülmelik b. Mervan tarafından 74/693 yılında Horasan valiliğine atanan Ümeyye b. Abdullah dönemi de bölgede istikrar sağlamamış, iç çekişmeler otoriteyi zayıflatmıştır. Ümeyye'nin 77/696 yılında Buhara ve Tirmiz'e karşı giriştiği hareket başarısız kalmıştır.[31] Uzun zamandır Arap kabileleri arasındaki iç çekişmeler Kuteybe b. Muslim el-Bâhilî'nin Horasan valiliğine getirilmesiyle yerini barış ve uzlaşmaya bıraktı. Kuteybe'nin birleştirici ve uzlaştırıcı politikaları Orta Asya'da kalıcı fetih politikalarının ön plana çıkmasına sebep oldu. Ayrıca Maverâünnehir bölgesinde güçlü bir ordunun önünde durabilecek herhangi bir güç de yoktur.[32]

Kuteybe, bölgede anlaşmaya yakın olan yerel yöneticilerle anlaşma yolunu seçti.[33] Barışa yanaşmayanlar üzerine ise seferler düzenledi, 87/706 yılında Beykend,[34] 88 yılında Numuşkes ve Ramisan[35] 89-90/708 yılında Buhara'nın fethini gerçekleştirdi.[36] Kuteybe, bu bölgenin kesin olarak fethini tamamladıktan sonra egemenliğin kalıcı olması için yani bu bölgenin tıpkı Hicaz gibi Suriye gibi devlete bağımlı hale gelmesi için bir takım tedbirler aldı. Buhara'nın hükümdarını öldürüp yerine kendisine daha bağımlı biri olan Tuğşade'yi atadı.[37] O bölgenin mekezi durumunda olan Buhara'ya pek çok Müslüman Arap'ı iskan etti ve Buharalıların da rızasıyla bu insanlara ev, bağ, bahçe arazileri dağıtıldı. Başlangıçta bu güzel ilişkiler daha sonra Müslümanlarla Buharalılar arasında sosyal ve dinî alana da taşdı. Aralarındaki evlilikler çoğaldı, İslamlaşma hızlandı. Bir müddet sonra Buhara tam bir islam şehri halini aldı.[38]

Kuteybe ordusunda Buharalılara yer verdi. Çünkü onların askerî

kabiliyetleri ortadaydı. Kuteybe ile antlaşmasını bozan Semerkant'a 90/709 yılında yapılan seferde Buharalılar Semerkant Türkmenlerine karşı savaştılar. Bu durum Semerkant hükümdarı Gûzek'in Kuteybe b. Müslim'e *"Sen bana karşı öz kardeşlerimle savaşıyorsun, yiğitsen karşıma Arapları çıkar"*[39] sözünden çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kuteybe'nin Türklerle kurduğu bu iyi ilişkiler Emevî Devlet Başkanı Velid b. Abdûlmelik'in vefatı ve yerine Süleyman b. Abdûlmelik'in iktidara gelmesiyle yeni bir safhaya girdi. Arap kabileleri arasındaki Kuzeyli-Güneyli ya da Mudarî-Yemenî şeklindeki kabile çatışmaları yeniden ortaya çıktı. İktidara gelişinde Süleyman b. Abdûlmelik'e destek veren güney kabileleri ülke genelinde bürokrasiye yerleşiyordu. Abdûlmelik ve Velid'in buna ilaveten Haccac'ın himayesinde olan Kuteybe ise korumasız kalmış, 96 yılında çadırında Yemenî kabile mensuplarınca öldürülmüştü.[40] Kuteybe'yi öldüren Ezdîlere mensub Yezid b. Muhelleb bölge valisi olarak atandı, ancak o bölgede Kuteybe'nin sağladığı insicamı sağlayamadı. Süleyman b. Abdûlmelik'in 99/717 yılında ölümü ve yerine Ömer b. Abdûlaziz'in devlet başkanı olması sonuçları olan bazı değişikliklere yol açtı. Yezid b. Muhelleb görevden alındı, Kuteybe'nin yerli halkla kaynaşma politikası yeniden gündeme alındı. Ömer b. Abdûlaziz, gelenekselleşen Maverâünnehir seferlerini yasakladı.[41] Mevali adı verilen yerli Müslümanlarla Arap Müslümanları aynı statüye kavuşturdu. Savaşlara katılan yerli Müslümanlara ganimetten pay verdi, hiçbirinden haraç alınmaması talimatını gönderdi, yerli Müslümanlara beytûlmalden maaş bağladı ve halk yararına yatırımlarda bulundu.[42] Yezid'in yerine Horasan'a vali tayin ettiği Cerrah b. Abdullah b. el-Hakemî'yi Ömer'in bu icraat ve talimatlarından rahatsız olması nedeniyle valilikten azlederek yerine Abdurrahman b. Nuaym'i tayin etti. Ömer b. Abdûlaziz'in bu güzel icraatları bölgede hemen yankısını buldu ve İslamlaşma daha da hızlandı.

Fakat Ömer b. Abdûlaziz'in kısa süren dönemi ve geriden gelen Emevî devlet başkanlarının başarısız politikaları ve sık sık tayin ettikleri valilerin o bölgede otoriteyi

sağlayamayışları, Emevîlerin Maverâünnehirdeki siyasî egemenliklerine gölge düşürdü. Yerel yöneticiler Müslüman Arap egemenliğinden ve onların takip ettikleri politikalardan kurtulmak için Çin İmparatoru'ndan ya da komşu Türk beyliklerinden yardım istemeye başladılar.[43] Hele hele Türgiş Hakanı Sulu'nun Müslümanları Seyhun nehrinin ötesinden geri çekilmeye mecbur etmesi Maverâünnehir bölgesinde Araplardan kurtulma zamanının geldiği kanaatini uyandırdı.[44] Bu durum ise Türgişleri bir kurtarıcı gibi görmelerine sebep oldu.[45] VIII. asrın başlarından itibaren Emevîlerin ya da Müslüman Arapların Maverâünnehir bölgesinde otoriteyi sağlama girişimleri hep boşa çıktı. Arap kabileleri arasındaki iç çekişmeler de bu durumu zorlaştırdı. Üstelik bölgedeki Emevî karşıtlığı Abbasî propopandistlerinin işini kolaylaştırıyordu.[46] 129/747 yılında özellikle Abbasî davetçisi Süleyman b. Kesîr'in bölgedeki önü alınamaz faaliyetleri yerli halkın Ebû Müslîm el-Horasanî taraftarı olmasını sağladı.[47] Emevî Valisi Nasr b. Seyyar 130/748 yılında idarî merkezi olan Merv'i terketti. Bu tarihten kısa bir süre sonra Buhara'nın da içinde yer aldığı Orta Asya bölgesi tamamen Ebu Müslim'in hakimiyeti altına girdi.[48] Müslüman Arapların Türkmenlerle karşılaştıkları ikinci bölge ise Kafkasyadır. Kafkasya'da Hazar Türkleri yaşamakta ve Bizans devletiyle müttefik durumda bulunmaktaydılar. Bu iki toplumun ittifakı Bizanslıların 627'de Perslere karşı yaptıkları ve kazandıkları savaşa dayanıyordu. Daha sonra bu dayanışmayı pekiştirmek ve Araplara karşı Hazarların ittifakını sağlamak için bazı Bizans imparatorları Hazar hakanının kızları ile evlendiler.[49] Hazarların Bizans'a bu yakınlıkları Bizans'a dinlenme ve güç tazeleme imkanı veriyordu.

Müslüman Arapların Hazarlarla ilk karşılaşmaları Hz. Osman döneminde gerçekleşmiş, Bizans ordusundaki Hazar kitaları, Fırat boyunda Müslümanlar tarafından mağlub edilmişlerdi. Esas Arap- Hazar mücadelesi, h. 30-31 yıllarında meydana gelmiş ve Selman b. Rebia ile kardeşi Abdurrahman b. Rebia komutasındaki İslam ordusu Kafkaslarda ilerleyerek Derbend'i ele geçirmiş,

Hazarların önemli bir merkezi olan Belencer önlerinde meydana gelen büyük çatışmada her iki taraf da büyük kayıplar vermişlerdir. Bunun üzerine Hazarlar tekrar güney Kafkaslara doğru inmişler ve Ermenistan'a girmişlerdir. Kızıışan Arap-Hazar mücadelesi yaklaşık 80 yıl kadar sürmüş, Müslümanlar ancak Velid b. Abdülmelik döneminden itibaren Kafkaslarda ilerleme ve bazı başarılar elde etme imkanı bulmuşlardır.[50] Ancak Kafkaslarda kesin bir üstünlük elde edememişlerdir.

Miladî 706/707 yıllarında Mesleme b. Abdülmelik Azerbaycan'ın şehirlerini işgal etti, Derbent'e yakın köylere saldırılar düzenledi, 708-9 yıllarında da Meslemen'in yerine Kafkasya valisi atanan Mervan b. Muhammed tekrar Derbent'i ele geçirdi.[51] Hazarlar bu saldırılara 710-11 yıllarında karşılık verebildiler. Derbent'i geçici olarak ele geçiren Hazarlar 713-714 yıllarında tekrar Kafkasya'ya gelen Mesleme b. Abdülmelik'e terketmek durumunda kaldılar. Bazı Ermeni kaynakları Mesleme'nin bu seferlerinin 716-717 yıllarında gerçekleştiğini belirtseler de bu gerçeği yansıtmaz. Çünkü Mesleme anılan tarihlerde Bizans'ın başkentini kuşatmaktaydı.[52]

Müslümanların Konstantinopolis'i kuşatmalarını fırsat bilen Hazarlar, Ömer b. Abdülaziz Dönemi'nde 717-18 yıllarında 20.000 askerle Azerbaycan'a girdiler. Ancak Ömer b. Abdülaziz'in yardımcı kuvvetler göndermesiyle Hazarlar yenilgiye uğratıldı. Fakat Hazarların bu saldırılarının, Müslümanların Bizans'ın başkentini kuşatmaktan vazgeçmesinde etkili olan unsurlardan biri olduğu söylenir.[53]

721-22 yıllarında Hazarlar Ermenistan'a girdiler ve orada bulunan Müslüman askerleri mağlub ettiler, Müslüman askerlerin kamplarını ele geçirdiler. Aynı yıl Ermenistan valiliğine atanan Cerrah b. Abdullah el-Hakemî büyük bir orduyla Hazarları Derbent'e geri çekilmeye mecbur etti.[54] Cerrah'ın Kafkasya'daki fetihleri Yezid b. Abdülmelik'in ölümüne (724) kadar devam etmiştir. Haşin, Tark, Belencer şehirleri Müslümanların eline geçmiş, pek çok ganimet alınarak Azerbaycan Hazarlara cizye vergisi konmuştur.[55]

Yezid b. Abdülmelik'in ölümünden sonra devlet başkanı olan

Hişam b. Abdülmelik 725 yılında Kafkasya'da başarılı bir dönem geçiren Cerrah'ı valilikten azletti ve yeniden kardeşi Meslemeyi tayin etti. Mesleme ile birlikte Kafkasya'daki seferler hız kazandı ve Hazarların tamamen Azerbaycan'dan çekilmesi sağlandı.[56]

729-30 yıllarında Hazarlar yine boş durmadılar ve Azerbaycan'a girdiler. Hişam ise Mesleme'yi geri çağırmış yerine yine Cerrah b. Abdullah'ı tayin etmişti. Cerrah'la Hazarların meşhur komutanlarından Tarmac arasında çeşitli mevkilerde çok çetin çatışmalar yaşandı. Erdebil civarında meydana gelen bu çatışmalarda Cerrah başta olmak üzere 25.000'e yakın Müslüman asker Hazarlar tarafından öldürüldü.[57] Cerrah'ın öldürülmesi ve askerinin yok olması üzerine Hişam, Meslemeyi yeniden Kafkasya'ya gönderdi. Bu sıralarda ele geçirdikleri yörelerde talanla uğraşan Hazarlar, Cerrah'ın yardımcısı Said b. Amir el-Haraşî'nin askerlerinin baskınlarına uğradılar. Hazarların ellerinde bulunan çok sayıdaki Müslüman asker de kurtarıldı. Said'in Kafkasya daki başarıları çeşitli bölgelerde devam etti. Mesleme de Hazarları yeniden Derbent'e kadar çekilmeye mecbur etti.[58]

Mesleme 732 yıllında Dağıstan'ın güney bölgesindeki dağlık bölgelerde yaşayan kabile liderleriyle antlaşmalar yaparak tekrar Derbent'e döndü. Bölgedeki Hamzin, Belencer, Semender şehirleri Müslüman askerler tarafından tamamen Hazarlardan temizlendi.[59]

Mesleme kendi yerine Mervan b. Muhammed'i vekil bırakarak Şam'a döndü. 732 yılına tekabül eden bu tarihte Hişam, Mervan'ı Ermenistan, Azerbaycan ve el-Cezire valiliğine tayin etti. Mervan iyi bir askerdі. Teşkil ettiği büyük bir orduyla önce Hazarları Kuzey'e çekilmek zorunda bıraktı, sonra da 120/737 yılında Kafkasları geçerek Hazarların ülkesine girdi. Mervan, burada yaptığı bütün savaşları kazandı ve Hazar Hakanı'nı barış istemeye mecbur etti. Hatta mervan, hakanı iktidar değışikliği ile tehdit edince hakan Müslüman olacağını belirtti. Mervan onlara İslamı tanıtmak için ilim adamları gönderdi. Böylece Hazarlar hem siyasî hem de dinî açıdan halifeye bağlanmış oldular.[60] Yapılan antlaşmayla uzun

zamandan beri Hazarların bu bölgede vermiş oldukları rahatsızlık ortadan kaldırıldı ve Kafkaslarda sükunet sağlanmış oldu.

Sonuç olarak çalışmamızın başından bu yana verdiğimiz bilgilerden hareketle, Arapların Türklerle ilk münasebetlerinin İslam öncesinde Sasanîler aracılığıyla başladığı, fakat bu münasebetlerin doğrudan değil, dolaylı yoldan ve kısmî olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Hız. Muhammed döneminde de Türklerin bilindiği fakat Türklerle herhangi ciddi bir münasebetin olmadığını, bu konuda ilk ciddi girişimlerin Hız. Ömer döneminde İran'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle başladığını belirtmeliyiz. Bu tarihlerden itibaren Müslüman Araplar, fetihler münasebetiyle hem Orta Asya'da hem de Kafkasya'da Türklerle karşı karşıya kalmışlardır. Elbette bu karşılaşma savaşlar çerçevesinde olması nedeniyle pek dostane ilişkiler olmamıştır.

Kuteybe b. Müslim, Mervan b. Muhammed gibi valiler, Ömer b. Abdülaziz gibi devlet başkanlarının dönemleri istisna edilirse ilişkiler tamamen askerî boyutta olup, birbirleriyle savaşmışlar ve karşılıklı olarak çok zayıat vermişlerdir. Oysa yukarıda sözkonusu olan kişiler döneminde ilişkilerin sosyal ve dinî boyutu da ele alınarak dostane ve samimî ilişkilerin temeli atılmıştır. Bu samimi ilişkilerin meyveleri daha sonraki yıllarda ve asırlarda ortaya çıkmış, Türk milletinin cihanda İslamiyet'in müdafaasını ve bayraktarlığını yapmasına zemin hazırlamıştır.

Prof. Dr. İrfan AYCAN,
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 4 Sayfa: 317-323

■ Kaynaklar:

- ◆ Baypakov, K. Nurjonov, A., Ulu İpek Yolu ve Orta Asırlardaki Kazakistan, Almatı, 1992.
- ◆ Belazurî, Futuh, Trc. Mustafa Fayda, Ankara 1987.
- ◆ Buharî, Tarih'l-Kebîr, I-IX, Beyrut, trz.

- ♦ Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri (Çev. Ramazan Şeşen) Ankara 1988.
- ♦ Çağatay, N. İslam Öncesi Arap Tarihi, Ankara, 1971.
- ♦ Danışmand, İ. H., Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu, İstanbul 1994.
- ♦ Dineverî, Ahbaru't Tıval, I Mısır 1330.
- ♦ W, Çin Tarihi, Ankara 1974.
- ♦ Gibb, Orta Asya'da Arap Futuhâtı, Trc. M. Hakkı, İstanbul 1930.
- ♦ Halife b. Hayyat, Tarih Thk. Ekrem Ziya el-Ömeri, Riyad, 1985.
- ♦ Ibnû'l Esîr el-Cezerî (630/1232) el-Kamil fi't Tarih (Çev. Mehmet Köse I. XII, İstanbul 1989.
- ♦ Ibn Asem, Futuh, I-IV, Beyrut, 1987.
- ♦ Ibn Hibban, Kitabû's Sikât I-IX, Haydarabad, 1973.
- ♦ İbn Sad, Tabakat, (I-IX, Beyrut Trz).
- ♦ Kafesoğlu, İbrahim, Türkler, İslam Ansiklopedisi (M.E.B) İstanbul 1988.
- ♦ Kitapçı, Z., Türkistan'da İslamiyet ve Türkler, Konya 1988.
- ♦ Kurat, A. N., Türk Kavimleri ve Devletleri 1992.
- ♦ Kurt, Hasan, Orta Asyanın İslamlaşma Süreci, Ankara 1998.
- ♦ Şemsettin, Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumî Vaziyeti, Ankara, ?.
- ♦ Mirzayev, Balgabek, İslamiyetin Doğuşundan Emevîler Döneminin Sonuna Kadar Arap-Türk İlişkileri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997.
- ♦ Müslim, Kitabü's Siyam, h. No: 215, Çağrı Yayınları I-XXIII, İstanbul 1981.
- ♦ Nerşahi, Tarihu Buhara Thk. Emin Bedevî, Nasrullah Mubeşşir et-Trazî, Mısır 1965.
- ♦ Pamukçu, Ekrem, Bağdatta İlk Türkler, Ankara 1994.
- ♦ Rasonyi, L., Tarihte Türklük, Ankara 1988.
- ♦ Taberî, Tarih (Thk. M. J. de Goege, I-XV, leiden 1879-1965.
- ♦ Togan, Z. V, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
- ♦ Yakubî, Tarih, II, Beyrut, ?.
- ♦ Yakut el-Hamevî, Mucemû'l Buldân (I-V, Beyrut, 1979).

- ◆ Yazıcı Nesimi, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Ankara 1992.
- ◆ Yıldız, H. D, İslamiyet ve Türkler, İstanbul 1980.
- ◆ Zehebî, Siyeru Alami'n Nübela (Thk. Suayb el-Arnaut I-XXV, Beyrut, 1986).
- ◆ Zekeriya Kitapçı, İslamın İlk Devirlerinde Arap Şehirlere Yerleştirilen İlk Türkler, Türk Kültürü, X, 112 (Şubat 1972)

■ Dipnotlar:

- [1] Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri (Çev. Ramazan Şeşen), Ankara 1988, 28.
- [2] Yıldız, H. D, İslamiyet ve Türkler, İstanbul 1980, 3
- [3] Çağatay, N. İslam Öncesi Arap Tarihi Ankara, 1971, 154.
- [4] Togan, Z. V Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, 74; Yıldız, H. Dursun, 4, Yazıcı, Nesimi, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Ankara 1992, s. 12.
- [5] İbnü'l Esîr el-Cezerî (630/1232) el-Kamil fi't Tarih (Çev. Mehmet Köse I. XII, İstanbul 1989, I, 427, 454 v. d.; Togan, Z. V., a.g.e., 72.
- [6] Çağatay, N., 154.
- [7] Baypakov, K. Nurjonov, A., Ulu İpek Yolu ve Orta Asırlardaki Kazakistan, Almatı 1992, 6.
- [8] Togan, Z. V. 72; Yıldız, H. D. 3.
- [9] Togan, Z. V., 72.
- [10] İbnü'l-Esîr I, 459 Yıldız, H. D. 4.
- [11] Danışmand, İ. H., Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu, İstanbul 1994, 182-185.
- [12] Yıldız, H. D, 5-6.
- [13] İbnü'l-Esîr, I, 463.
- [14] Togan, Z. V. 73.
- [15] İbn Sad, Tabakat, (I-IX, Beyrut) IV, 83; VIII, 68 Zehebî, Siyeru Alami'n Nübela, (Thk. Suayb el-Arnaut I-XXV, Beyrut, 1986) II, 188, V, 396; Yıldız, H. D, 6.
- [16] Müslim, Kitabü's Siyam, h. No: 215 (Çağrı Yayınları I-XXIII, İstanbul 1981) IV, 835, Danışmend, İ. H, 188.

- [17] Eberhard. W, Çin Tarihi, Ankara 1974, 204.
- [18] Belazurî, Futuh, Trc. Mustafa Fayda, Ankara 1987, 452-454, Ibnü'l-Esîr, III, 39-43; Yıldız, H. D. 7-8 Taberî, Tarih I, 2681-2683.
- [19] Ibnü'l-Esîr, III, 39-43; Cahız, 28.
- [20] Gibb, Orta Asya'da Arap Futuhatı, Trc. M. Hakkı, İstanbul 1930, s. 12-14 sözkonusu direniş ve Türklerin Araplara karşı elde ettikleri mevzi başarılar konu edilmektedir.; Ibnü'l-Esîr, III, 107-108.
- [21] Dineverî, Ahbaru't Tıval, I Mısır 1330; 133; Ibnü'l-Esir, III. 107-108
- [22] Taberî, I, 872-880; Günaltay, M. Şemsettin, Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumî Vaziyeti, Ankara, ?, 36 v.d.
- [23] Ibnü'l-Esîr, III, 459, 491; Pamukçu, Ekrem, Bağdatta İlk Türkler, Ankara 1994, s. 9.
- [24] Belazurî, 595; Ibnü'l-Esîr, III, 408; Günaltay, M. s. 39.
- [25] Belazurî, 545, 596; Yakubî, Tarih, Beyrut,? II, 236 v. d.; Taberî, II, 168-170 Yakut el-Hamevî, Mucemû'l Buldân (I-V, Beyrut, 1979), I, 355.
- [26] Belazurî, 597-600; Yakubî, Zekerîya Kitapçı, İslamın ilk Devirlerinde Arap Şehirlere Yerleştirilen İlk Türkler, Türk Kültürü, X, 112 (Şubat 1972) s. 215 v. d. Hasan Kurt, Orta Asyanın İslamlaşma Süreci, Ankara 1998, 146-149.
- [27] Taberî, II, 392; Belazurî, 600; Yakubî, II, 252; Ibnü'l-Esîr, IV, 36 v.d.
- [28] Yakubî, II, 252; Taberî, II, 393-395; Ibnü'l-Esîr, IV, 96-97; Nerşahî, Tarihu Buhara, thk. Emin Abdülmecid Bedevî, Nasrullah Mubeşşir et-Trazî, Mısır,
- [29] Belazurî, 602 v.d.
- [30] Buharî, Tarih'l-Kebîr, IIX, Beyrut, trz. IV, 67; Ibn Hibban, Kitabû's Sikât I-IX, Haydarabad, 1973, IV, 300.
- [31] Belazurî, 606.
- [32] Hasan Kurt, a.g.e., 159 v. d.
- [33] Taberî, II. 1184.
- [34] Taberî, II, 1188 v. d.; Ibn Asem, Futuh, I-IV, Beyrut, 1987, IV, 164.

- [35] Halife b. Hayyat, Tarih Thk. Ekrem Ziya el-Ömeri, Riyad, 1985, 301.
- [36] Taberî, II, 1201 v. d.; Ibnû'l-Esir, IV, 479.
- [37] Ibnü'l-Esîr, IV, 486 v. d.; Nerşahî, 52.
- [38] Nerşahî, 50.
- [39] Taberî, II, 1241 v. d.; Ibnû'l Esîr, IV, 486 v. d.
- [40] Teberî, II, 1289-1295; Zehebî, Nübela, I. XXV, Beyrut 1984, IV, 410.
- [41] Kitapçı, Z., Türkistanda İslamiyet ve Türkler, Konya 1988, 207.
- [42] Belazurî, 622.
- [43] Kafesoğlu, İbrahim, Türkler İslam Ansiklopedisi (M.E.B) İstanbul 1988, XII-2, 185.
- [44] Hasan Kurt, 182.
- [45] Kafesoğlu, 185.
- [46] Yakubî, II, 319.
- [47] Taberî, II, 1964-1965.
- [48] Taberî, II, 1984-1985, III, 24.
- [49] Rasonyi, L., Tarihte Türklük, Ankara 1988, 114-115; Hazarlar İ. A. V, 1, 198-199; Kurat, A. N., Türk Kavimleri ve Devletleri 1992, 32.
- [50] Ibnû'l-Esîr, III, 137; Kurat, A. N., a.g.e., 38-39; Yıldız, H. D., 9.
- [51] Taberî, II, 1217; Artomonov, V, a.g.e., 203.
- [52] Mirzayev, Balgabek, İslamiyetin Doğuşundan Emevîler Döneminin Sonuna Kadar Arap- Türk İlişkileri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997), 18.
- [53] Taberî, II, 1346; Artomonov, V. 203-205.
- [54] Taberî, II, 1453.
- [55] Taberî, II, 1462; Ibnül-Esîr, V, 95-96; Artomonov, V, 207.
- [56] Ibnu'l-Esîr, V, 116.
- [57] Belazurî,; 295; Taberî, II, 1530; İbnû'l Esîr, V, 132.
- [58] Taberî, II, 1533; Ibnû'l-Esîr, V, 133-136.
- [59] Yakubî, II, 6; Taberî, II, 1533; Ibnü'l-Esîr, V. 144.
- [60] Belazurî, 297-299; Ibnü'l Esîr, V, 148-150, 164-165, 178.
- Taryhy makalalar